

STÚDIUM

Adorjáni Anna

Nemzetfogalom az erdélyi magyar reformkori sajtóban (2.)

3. Az erdélyi magyar nemzetfogalom

A reformkorral foglalkozó fejezetben a politikai-kulturális-társadalmi programot helyeztük nemzeti kontextusba. Most azt vizsgáljuk, hogyan módosította, alakította a nemzetfogalmat az, hogy a haladás összefüggésében kezdtek beszélni róla.

A következő szövegrész az 1847-es *Hon és Külföld*ben látott napvilágot, egy kaukázusi népcsoportnak, a cserkeszeknek írja le az oroszokkal folytatott háborúját. A szerkesztő egy angol szemtanút és tudósítót idéz; íme a tudósítás egyenesen a nemzetek „laboratóriumából”: „körültem tömött csoportban egyszerű páncélok alatt a nemzetiség büszke önértetével ezer szív dobogott... Ekkor akaratlanul lebbent ki ajkaimon: ne legyetek tovább néptörzsökök, legyetek cserkeszek, s e föld Cserkesszia. De ez az ország nem tartozott együtt, még csak közönséges nyelve sem volt. Az új gondolatot nem lehet szavakkal megtestesíteni; egyszerűbb eszközre van szükség, s egy közönséges népszerű jel ajánlkozzék nékem, mint a nyilvánosság hírnöke, mint értelmesítés egyetlenegy módja, a nemzeti rokonérzetek felébresztésére s közmeggyőződés előidézésére. A zöld színt, a hegyi lakosok öltözetét s a mekkai hit színét választám. E mellé egy szövetségi kézivet, a nép fegyverét, s egy csillagkoszorút rajzoltam, hogy ezen éji világításban függetlenségök jeleit az égen megint feltalálhatnák. E beszéd, mely a szemeken által egyenesen a szívekhez szólott, visszhangra talált.”¹

A fentiek a nemzetépítés műhelymunkájába engednek betekintést: vegyél egy „néptörzsököt”, keress nekik közös ellenséget, akivel szemben háborúban meg kell védeniük a közös földet, a masszát „bolondítsuk meg” egy közös jellel. A szöveg árulkodik egyrészt az egykorúak azon elképzeléséről (korszellemről), mi szerint a világ nemzetekből áll („legyetek cserkeszek, s e föld Cserkesszia”), ez a követendő és magától értetődő útja a „haladásnak”. Az idézett szöveg bizonyítéka másrészt a nemzetépítés tudatosságá-

1 *Hon és Külföld* (továbbiakban: HK) 1847, I/10, 3.

nak, jól láthatjuk ezt a szimbólumválasztás meggondoltságán és taktikusságán. Harmadrészt bizonyítéka a szöveg a háború szerepének egy nemzet születésében.

Az előbbieken elmondottak esetünkben is igazolást nyernek, ha röviden áttekintjük azokat az eseményeket és témákat, amelyek meghatározták a reformkori politikai és közéleti diskurzust, felsorakoztatva néhányat azon események közül, amelyek aztán a sajtó nyilvánosságában is helyet kaptak.

A politikai vagy kulturális program a nemzeté válás, nemzetépítés szolgálatában áll, ahogyan a haladás ügyének a nemzeti vonatkozás szolgáltatja az elégséges alapot és érzelmi-értelmi bázist (a kettőt a nacionalizmus esetében igen nehéz volna leválasztani egymásról, itt a vágyott célok gyakran szükségszerűségként tűnnek fel, amelyet minden józan gondolkodású embernek együttal be is kell látni). Sem a politikai, sem a kulturális törekvéseket nem tekinthetjük közvetlenül nemzetieknek, de az egykorúak hite és meggyőződése szerint azok a nemzet mint cél útját és feltételét jelentik. A kortársak bár bizonyosságot tesznek olyan meggyőződésről, mely szerint a népek és nemzetek öröktől fogva léteznek, ez nem bizonyul a modern nemzeté válás elégséges feltételének. Inkább egy olyan felfogás tűnik uralkodónak, amely szerint a nemzetként való elismerést (mind a „mi-közösség”-en belül, mind pedig a más nemzetek általit) ki kell érdemelni, az teljesítmény (és nem utolsósorban propaganda) függvénye. „Haladni annyit tesz, mint előre menni az idő szellemével, mint megfelelni a század óhajításainak, mint igyekezni a közboldogság céljához, oda ti., hova más nemzetek már rég eljutottak.” (EH 1841, II/49.)

3. 1. Haladás

A sajtóban megjelenő egyik kérdéskört nevezhetjük a haladás, felvilágosodás témájának – politikai, társadalmi és kulturális programmal állt elő, ez az, amit a liberális nacionalizmus teoretikusai a nacionalizmussal párhuzamos társadalmi programként írnak le, az ilyen típusú nacionalizmus sajátjaként, ennek folytán főként ebben mutatkoznak különbségek konzervatív és liberális program között. Azt azonban semmiképpen nem állíthatjuk, hogy a konzervatívoknak ne lett volna olyan programjuk, amely a társadalom modern irányban történő átszervezését célozta volna meg. Úgy tűnik, mindkét táborban a társadalmi haladás – bár alatta, mint azt az elkövetkezendőkben látni fogjuk, mást-mást értettek – a nemzeté válás (amely deklarált cél) feltétele, mint ahogyan a születendő nemzet is a továbbhaladás biztosítója.

Példáink itt jellemzően inkább a liberális sajtóból származnak.

3. 1. a. Jobbágykérdés

A jobbágyproblémához tartozik az örökváltság, közterhek kiterjesztésének, jogegyenlőségnek, népképviseletnek, honoratiorok politikai jogának, a városok országgyűlési szavazati jogának, ösiség eltörlésének kérdése, a sajtószabadság kérdése, a büntetőtörvénykönyv reformja. Ezen témák jelenléte a sajtóban érthető és várható, mivel többnyire a megyei gyűlések, illetve a magyarországi és erdélyi országgyűlés tárgyát képezték, az időszaki sajtó szerkesztői pedig nem győzték hangsúlyozni a nyilvánosság szerepét az ezek megvalósításához, esetleg megvalósításának megakadályozásához vezető úton.

A *Múlt és Jelen* ötödik számában például a szerző arról számol be, hogy Zilahon rendszeres gyűjtogatás miatt mindenkinek sorra éjjel őrt kell állnia, az eset pedig előhívja a nemesi előjogok problémáját, és – adalékként a reformkorban zajló kapcsolódó politikai és sajtóvitákhoz – a szerző azon elmélkedik, vajon sérti-e az őrállás kötelessége a nemesi jogokat.²

3. 1. b. Népinevelés

A haladás, fölvilágosítás programját a sajtó főként az oktatás, népinevelés témája – nemzeti teendőink ezen legfontosabbika – kapcsán fogalmazta meg, lévén az a felvilágosítás és honpolgárrá nevelés legkézenfekvőbb médiuma: „Egy szent ügy létezik a földön (...) a nevelés és a nevendék ifjúság ügye! (...) nemzetek lakoltak már aljasodással, süllyedéssel, halállal ez ügy elhanyagolásaért.” (EH 1841 I/23.)

Ezekből a szövegekből is tisztán látható a fent leírt tendencia: a népinevelés kulturális-társadalmi programja a haladás mint nemzetté válás és nemzeti keretben való továbbhaladás fontos eszköze (a haladás – itt a népinevelés programja – nem csak a nemzetépítés időtartamára van érvényben: haladás és nemzet kölcsönösen állnak egymás szolgálatában).

3. 1. c. „Nemzetisedés”

Az, amit a kor sajtójában nemzeti kérdés, magyarosodás alatt értenek inkább politikai-társadalmi-kulturális jellegű program, a nemzeti program nem annak érzelmi vetületére koncentrálnak. Fontos itt leszögeznünk, hogy a reformkor nemzeti programját olyan értelmezésben látjuk relevánsnak, amelyben a „nemzeti” jelző (egy időben) a politikai, kulturális és társadalmi jelzőkkel, és egy ilyen jellegű „felvilágosodással”, haladással szinonim. Az, hogy ezt „nemzeti”-nek nevezzük, a fentiekben felvázolt konkrét program érzelmi-értelmi rugójára utal, arra a keretre, eszmére, amelyben, illetve

2 *Múlt és Jelen* (a továbbiakban: MJ) 1841, I/5.

amelynek égisze alatt történik. A nemzet az az imperatívusz, amiért és aminek a nevében haladnak.

A nemzeti kérdést tehát a kor nemzetépítői konkrét törekvésekben látták megválaszolhatónak. 1841-ben legfőképpen a magyar nyelv hivatalossá tétele, oktatási nyelvként való bevezetése aktuális, a magyarosításban elért eredményekről az általam vizsgált újságok napi rendszerességgel beszámolnak, „nemzeti nyelvünk mindenütt óriási léptekkel halad”.³

A nemzeti probléma másik aspektusa a magyarosítás programja. Fontos különbséget tenni a *magyarosodás* programja és a haladás, csinosodás programja között, természetesen a kettő lehet ugyanazon politika két oldala. A magyarosodás programja mindig az idegen ajkúakra vonatkozik, azokra, akiknek adminisztrációban, oktatásban vagy éppen társalgási nyelvként el kell sajátítaniuk és használniuk kell a magyar nyelvet. A haladás, „csinosodás” vagy „nemzetisedés” programja már szélesebb körű, illetve néhol a magyarosodás az, amely ez utóbbinak áldásaiban való részeseését kondicionálja.

„Az embert, kivált a míveletlent anyagi érdek köti főleg hazájához. Tegyük az adózó nép terheit jóval tűrhetőbbekké, ne féljünk akkor az éjszakai kolossz hódítási csábjaitól, így se pánszlávizmus, se russizmus, se illírismus, és semmiféle mis-musoktól. A sokra rügött terhek enyhítése a tót népnél egyik lehatályosb eszköz lesz a nemzeti nyelv megszerettetésére és a nemzetiség terjesztésére. Könnyítsünk terhén, tegyük oly sorsba, hogy elmondhassa 'extra Hungariam non est vita' akkor a szegény tótpór is jó szívből szakadó örömmel elmondandja: adja Isten, hogy a magyart a felvilág uralja.” (MJ 1841, II/60.)

A magyarosodás programja a nemzeti nyelvet, történelmet és nem utolsósorban az alkotmányt tekinti ehhez jogalapnak, míg a „történelem nélküli nemzetek” a természetjog alapján érvelnek – ahogyan azt Horváth Mihály is hangsúlyozza, fontos itt a különbségtétel hazafiság és nemzetiség között. Ennek eszköze a magyar nyelv bevezetése a közigazgatásban, amelyet az 1791-es „hiba” is sürget – amikor a latin lett a közigazgatás nyelve – és amelyet a szabadság olvasztó erejébe vetett hit próbál igazolni.

„Erdély csak úgy lehet erős és boldog, ha annak határain belől minden ember magyarrá és egyformán szabaddá lesz!” (EH 1841, II/10.)

„Magyarországban csak a magyar nemzetiség zászlója alatt van jövője a polgári szabadságnak, (...) a hetven millió szláv közül csak

3 *Erdélyi Híradó* (továbbiakban: EH) 1841, I/10.

azok élvezik az alkotmány szabadságát, kik a magyar nemzetiség védelme alatt léteznek.”⁴

3. 1. d. Vallási egyesülés

A fentiekben ’41 egy másik sarkalatos kérdése, a Zay-féle vallási egyesülés is említésre kerül, amely a lutheránus és református egyház közös adminisztráció alá vonását szorgalmazta, a lutheránus magyar többséget biztosítandó. Itt az egyház programja a nemzeti célok szolgálatába áll, hogy az a haza haladásának feltételévé legyen. Ugyanezt célozza meg a pesti protestáns főiskola ötlete: az evangélikus felekezet magyarosítását szolgálja, ez ellen pedig természetesen tiltakoznak a szlávok.

3. 1. e. Kulturális kelléktár

Hasonló megfontolásból sürgetik a nemzeti színház, irodalom, filozófia létrejöttét, megkreálását, amelyekben a „nemzetek életsajátságai”⁵ fejlenek ki, hiszen minden nemzetnek létezik ún. lelke. Ezért gyűjtenek 1841 júniusában „a honi szobrászat előmozdítása érdekében, Mátyás emléke felállítására”.⁶ „Vajha Moldva, mely természetvizsgáló társasággal bír, ne szégyenitené meg Hunniát, mely annál műveltebbnek tartatik, de természetvizsgáló társasága nincsen.” (EH 1841, I/35)

Látható tehát, hogy létezett egyfajta íratlan szabály arra, mely eredményeket, intézményeket kell egy olyan nemzetnek felmutatni tudnia, kipipálhatni, amely műveltnak mondja magát vagy mások által, a világ nyilvánosságában művelt nemzetnek óhajt nyilváníttatni.

Nagyon erősen jelen volt a kor gondolkodásában a világ nemzeteinek művelt (ez legtöbbször az európai kultúrához és politikai kultúrához tartozást jelent) és műveletlen, bárdolatlan nemzetekre való felosztása. Gyakori, hogy a nemzeteket ilyen jellegű jelzőkkel látják el a szerzők, ezekben pedig határozott értékítélet is rejlik: műveletlen nemzetnek lenni szégyen, az ilyen nemzeteknek nincs keresnivalójuk a nemzetek nagy színpadán, hiszen semmivel sem járultak hozzá az összműveltséghez, amibe, mint valami óriási gyűjtőedénybe, minden nemzet beleöntheti műveltségének, kultúrájának legjavát.

Ez a világnézet egyrészt igazolja a műveltség terjesztésének, csinosodásnak, felvilágosodásnak eszméjét, másrészt pedig, mivel minőségi szempontot érvényesít, reménység (és természetesen kompenzáció) a kis népeknek.

4 Horváth Mihály, idézi Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 102.

5 Uo. 40.

6 EH 1841, I/49.

Így sokszor találkozunk azzal, hogy a szerzők sajnálkozva (olykor már-már lesajnáló hangon) beszélnek a bemutatandó népcsoportról, és nem vonakodnak akár az ember státust sem megvonni tőlük. Itt megjegyzendő, hogy a szerzők erős európaiságtudatról tesznek tanúbizonyságot, illetve egyértelműen a művelt nemzetek közé sorolják magukat.

„De a cserkesz még nem elég művelt megfogni azt, mi a haza, s a közérdekért áldozni nem képes. (...) Olyan haza szeretet, milyen értelme a szónak nálunk, Európaiaknál van, a cserkeszeknél keresni sem lehet.” (HK 1841, II/55.)

Ebből a szövegrészből láthatjuk, miképpen tartozhat egy nemzet a „művelt nemzetek közé”. Másrészt az is látható, hogy a hazaszeretet tanult, illetve tanulható, ez magyarázatot ad arra, miért hangoztatja a sajtó minduntalan az oktatás, nevelés szerepét, miért fontos ennek magyarnyelvűsége.

„China századok óta a műveltség egyforma fokán áll s az európaiaktól elzártsága miatt abban semmit sem haladott...” „az ázsiai tunya közömösség az európai iparkodások által felélesztetik” (HK 1841, 81)

A művelt nemzetek példájából kiindulva fogalmazódnak meg a magyar nemzetté válás, illetve a magyar nemzethez való tartozás kritériumai. A fentiekben olvashattunk leírást a törökökről, arról, hogy mi mindent nem vettek át az általuk meghódított művelt nemzetektől. Az ilyen és hasonló megnyilatkozások árulkodóak arra nézve, mit tartott a kor a nemzetté válás feltételeinek, illetve annak kritériumának, ki tartozhat egy nemzethez. Ilyen ismérvek (befele) vagy megkülönböztető jegyek (kifele) a műveltség (kultúra, civilizáció, fejlettség, polgári állapot, azaz a már fennebb említett nemzetek nyilvánosságához tartozni), eredet, karakter, nyelv, vallás, szokás, esetleg alkotmány. Mazzini 1857-es ideális Európa-térképén 11 nemzetállam szerepelt, az írektől például elvitatta a nemzetépítési jogát, lévén hogy nem felelnek meg a nemzetté válás követelményeinek (nemzeti nyelv, szokások, történelmi küldetés, az emberiség történetében betöltendő szerep).⁷

„számok (ti. a lutheránusoké) ugyan is a Magyarok ereje gyarapodásával csökkent, apadott, s így lassanként a Magyarok nyelvét, köntösét, szokásait bévévén, nagyrészt azok közé elegyedtek.” (HK 1841, I/13.)⁸

7 Vö. Alter, Peter: *Nationalismus*. Frankfurt am Main, 1985, 33–39.

8 Itt érdekes azt is megfigyelni, hogy egy vallási csoport és egy népcsoport közé hallgatólagosan egyenlőségjelet tesz a cikk szerzője.

„ki hihetné, hogy Hunyadi, a lelkében, érzésében, minden tetteiben valódi törzsökös Magyar ereiben oláh vagy idegen vér folyt volna?” (HK 1841, I/14.)

„Szembetűnő az utazóra nézve e (ti. szmirnai) nemzetek közötti különbség, mi vallások-, nyelvök-, ruházatjok-, erkölcsök-, és szokásaikban azonnal észrevehető. Pénz és nyereségvágy azon egyedüli lánc, mely őket közelebbi érintésbe hozza egymással.” (HK 1841, II/73.)

A nemzethez tartozás azonban nem csupán a fent említett, általában belső, lelki síkon nyilvánul meg, hanem van „külső jellemeiben élő nemzetiség is” (MJ 1841, II/72.): „a régi harcos idők, s a magyar hős vitézség és bajnokiség dicsővezete symbolumát: a béke áldott hüvelyében nyugvó kardot...”, „a magyar nemzetiség magas jelentésű dísz és példa jele” (ti. közgyűlésen nemzeti ruhában megjelenni, MJ 1841, II/72.)

A következő szövegrész Erdély és Magyarország virtuális, lelki, de valóságosnak érzett unióját igazolandó, ismét felsorakoztatja azokat a kritériumokat, amelyek a „két nemzetet”, avagy egy nemzetet, mint olyan, egybe kötnek vagy egybeköttetésre jogosítanak, mindeközben megadva a császárnak is, ami a császáré:

„Őszintén óhajtjuk ugyan a két testvérnek megint egy testté öszve forrását, de minekutána ma már a két ország – hálá az Egek Urának! – újra a magyar koronát bíró dicső ház alatt van, s így nem csak e részben, de különben is nyelv, ősi szokások, bizonyos részben törvények s alkotmány egyformasága, mindenek felett pedig a jelenkorunkban hatalmas nemzeti lélek által Magyarországgal egyesültnek nézhetik, az unió oly szenvedélyesen sürgetett eszméjét szinte csak indulat hevítőnek kell mondanunk, mely a nagy tömeg közé ki van lökve, bizonyos célok elérése és koreszmék kihívására.” (MJ 1841, II/90.)

Olyan eszme-futtatással is találkozunk, mely szerint a nemzethez tartozás kizárólagos és egyetlen kritériuma a nyelv, az esetek többségében azonban – mint azt fentebb láthattuk – nyilvánvalóan többtényezős listában gondolkodnak. A *Világ* 1842. augusztus 27-i számában Nemzetiség cím alatt a következőket olvashatjuk: „A nyelv a nemzetiség organuma, de nem maga a nemzetiség. (...) Egy bizonyos hon iránti vonzódás, az ahoz, állományához, institúcióihoz hű ragaszkodás képezik leginkább a nemzetiség lényegét, főként ott, ahol az ország lakosai különböző nyelvet beszélnek”, és egy „jel-

vényt”, szimbólumot tart inkább funkcionálisnak, hogy az a nemzetiség le-téteményese legyen.

Ha kimondatlanul is, a nemzet fogalmában, konstituensei közt mindig ott van a történetiség mint kritérium, amint ez sok esetben egész konkrétan tetten is érhető, sőt a magyarosító retorika egyik fontos érve is, hiszen fontos volt hangsúlyozni, hogy a magyar nyelvűség, főként a hivatali magyar nyelvűség nem jelenti a régi nemzetiséggel, kultúrával való szakítást. Magyar ajkú vagy tót ajkú lakos – így jelölik egy nemzethez, néphez, csoporthoz való tartozást, mintha az affiliáció pusztán nyelvi alapú lenne. Ez kontextustól függően jelenthet és jelezhet közelséget (csupán a nyelv akadály, más közös, azonos), illetve távolságot, idegenséget is, amennyiben a nyelv mássága a közös nevező, kommunikációs csatorna hiányaként jelenítődik meg.

„egy nemzet egyik legszentebb kincse annak nyelve, mely azt más nemzetektől megkülönböztető saját néppé alkotja, s annak tulajdon jellemét és szellemi címervonását megadja, ha igaz, hogy a nemzet boldoggá, naggyá, virágzóvá emelésében legfőbb és sikeresebb eszköz...” (MJ 1847, II/62.)

3. 1. f. Külső-belső nemzetek

Nemzetek, külső nemzetek – idegenek, más országok lakosai, polgárai, egy ország állampolgárai, illetve jelenthet olyan népcsoportot is, amely nem feltétlenül rendelkezik saját állammal, egykorú vagy hajdan létezett népcsoportot; amikor a nemzet ez utóbbiakat jelenti, gyakran használja a nemzet mellett a nép, nemzetség szavakat is, főként népleírások esetében.

A kor egyik legnagyobb félelme a pánszlávizmus, illetve a szláv társulatok megjelenése, amelyek a korabeli források szerint a magyar nyelv és magyarosítás ellen szítanak, illetve Zágrábban magyarpártiak háttérbe szorulásával az illírismus, úgy jelenik meg, mint a túlzó magyarosítás elleni fellépés, ezért elvetik a magyar alkotmányos nemzethez tartozás lehetőségét.

Íme a (főként Kossuth és a *Pesti Hírlap* által szorgalmazott)⁹ megoldás: „Horváthonnak az alkotmánya eggyé van olvadva a magyar alkotmánnyal, s mihelyt a társország magyarnak nem tartja magát széles értelemben (...), nincs alkotmánya. Fejtsük ki nemzetiségünket, miként a magyarok magokét kifejtik, de az alkotmányos ösvényen karöltve a magyar nemzettel, mely minket igazán szeret, jogainkat inkább kiterjeszteni, mint korlátozni akarja – s boldogok leszünk.” (EH 1841, II/48.)

9 Vö. Kosáry Domokos: A Pesti Hírlap nacionalizmusa, illetve Péter László: A magyar nacionalizmus. In *Eszmék nyomában*. Válogatás a Tanulmányi Heteken elhangzott előadásokból. Mikes International, Hága, Hollandia 2005.

A belső idegenekkel szembeni magyar jogkiterjesztő asszimilációs program tűnt a kor embere számára járható útnak: ezt igyekeztek (legalábbis a liberális) sajtóban propagálni, a nemzetiségeket, szívüket és értelmüket a magyar ügynek megnyerni. A magyar nemzetfogalom összetevői ilyen környezetben alakultak ki: látható, hogyan modellezték a maximát az aktuális igények szerint (mint ahogyan ennek erkölcsi vonatkozásait néhány szerző rosszmájúan ecsetelni is szereti), és váltak magyar felfogásban a/egy (értsd bármely) nemzet konstitutívumaivá olyan szempontok, amelyek egyértelműen a magyaroknak kedveztek. A reformkor magyarjai vigyázó tekintetüket nemcsak Párizsra, hanem a belső viszonyokra is vetették, az európai konvenciókat a helyi viszonyokra alkalmazták – ezért is több a magyar nemzetfogalom vizsgálata egyszerű fogalomértelmezésnél.

Az erdélyi és a magyarországi magyar nemzet vonatkozásában érdekes, hogy a sajtó az erdélyi és magyarországi „nemzetről” úgy beszél, mint „a két nemzet” (pl. EH 1841, I/26.), noha: „azon nemzetről van szó, mellyel nyelvünk, nemzetiségünk, történetünk egy, mely közös oszlopokon emelkedett egykor alkotmányunk, kikkel mielőtt egyesülni forró imánk első ágazata a mennyek urához.” (EH 1841, II/50.)

Ez az idézet abból a szempontból is érdekes, hogy letapinthatóak benne a nemzet, nemzetfogalom konstituensei: nyelv, nemzeti jelleg, történelem, alkotmány, illetve megfogalmazza az egyik (központi) reformkori erdélyi magyar nemzeti törekvést alátámasztó érveket és magát a – nemzeti mozgalmakra annyira jellemző – célt, az uniót –, és történik mindez a Mennyek Urának vigyázó tekintete alatt.

4. Konzervatív-liberális problematika

Az alábbiakban arra keresünk választ, vajon értelmezhető-e a konzervatív nacionalizmus az erdélyi magyar reformkor kontextusában. Az erdélyi magyar reformkori konzervatív nacionalizmus létjogosultságára való rákérdezés egyben alkalmat nyújt arra, hogy vitatkozzam azzal a (politika)történetírói tendenciával, amely hajlamos figyelmen kívül hagyni a konzervatív gondolatmenetet. A szakirodalom a reformkori konzervatívokat nagyon erősen bírálja, sok esetben erkölcsi szempontból törve pálcát felettük, miszerint a konzervatívok „helytelen” eszméket vallottak, amikor pedig „helyesen” gondolkodtak, azt érdekből tették. Vajon érvényteleníthető ezzel álláspontjuk?

A reformkor irodalmában megfigyelhető egy olyan tendencia, mely szerint a szerzők igazolni akarják annak a reformkori magyarnak az érvrendszerét, akit „igazolt a történelem”. A helyzet korántsem ilyen egyszerű, termé-

szetesen vannak egyértelmű helyzetek és elhibázott érvrendszerek, vagy torz helyzetfelmérések: itt hozhatunk ilyen jellegű ítéletet. Könnyű és veszélyes is madártávlatból bizonyosságot tudni abban, kinek volt igaza és kinek nem.

4. 1. A nacionalizmus liberális nacionalizmusként való értelmezése

A magyar és erdélyi magyar nacionalizmussal foglalkozó elméleti munkák többsége, lévén hogy elsősorban a liberálisokra,¹⁰ az ellenzékre koncentrálnak, a nacionalizmust olyan mozgalomként határozzák meg, amelynek végső célja a népszuverenitás.¹¹ Értelmezésükben a népszuverenitásban – mint jogegyenlőségben élők szabadsága és joga önmaguk fölötti uralomra, illetve az „idegen” uralom akár erőszakos elutasítására – találkozhat és nyerhet magyarázatot modernitás (mint homogenizáció) és nemzeti mozgalom egybefüggése. Úgy tűnik, egy ilyen közösség megvalósításához szükség volt mind nemzeti, kulturális homogenizációs programra, mind pedig társadalmi-gazdasági átalakulásra, liberalizációra. Létrehozni a nemzetet, minket, hogy magunk kormányozhassuk magunkat: így jár liberalizmus és nacionalizmus kéz a kézben oly szorosan, hogy egyik a másik nélkül ilyen kontextusban (a nemzetépítés kontextusában) nem értelmezhető.

Ha a nacionalizmus célja, hogy a hatalom birtokosává a nemzetté szerveződő nép váljék, akkor alapja a fraternité, és az út a „szabadság” felé (értjük ez alatt a Isaiiah Berlin-i pozitív szabadságot¹²) az állampolgárság általi egyenlőségen, jogegyenlőségen keresztül vezet. Ez az állampolgári, nemzeti kötődés kiegészül a nemzetiségi, kulturális kötődéssel, részben a nemzethalál gondolata miatt, ami (a múltba tekintő történelmi és alkotmányos érvek mellett) legitimálja a magyarosító törekvéseket – hangzik a liberális nacionalizmus következtetése. „Ideáljuk a polgári nemzetállam és vezérgondolatuk az az eszme, hogy a polgári szabadság biztosítása a nemzetiségnek, a nemzet erősítése viszont a szabadságjogoknak terjesztését, illetőleg kiterjesztését követeli.”¹³

10 Liberálisokról, a reformkori pártokról lásd a 2. 1. b. A reformkori magyar sajtó fejezetet.

11 Lásd még: Hechter, Michael: A nacionalizmus megfőkezése. *Magyar Kisebbség*, 2003. 1. sz. 146–204.

12 Berlin tanulmányában (Berlin, Isaiiah: A szabadság két fogalma. In *Négy esszé a szabadságról*. Európa, Budapest 1990.) bevezeti a *negatív* és *pozitív* szabadság fogalmát. A negatív szabadságfogalom nagyjából a magánéleti szabadságot, a kényszerből való mentességet jelenti, míg a pozitív szabadság terminusa abból az óhajból indul ki, hogy mindenki a maga ura vágyik lenni, és eszerint válaszol a kérdésre, hogy „ki az, aki uralkodik”.

13 Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982, 33.

Láthatjuk, a konzervatív nacionalizmus létjogosultságának kérdése elsősorban definíciós probléma – hogyan válaszolunk arra a kérdésre, mi a nemzet, és ki tartozik hozzá. A fentiekben láthattuk erre a liberális nacionalizmus és az azt mérceként állító irodalom válaszát. Meghatározhatjuk tehát a nacionalizmust oly módon, hogy eleve kiiktassunk minden, a népszuverenitásától különböző gondolatmenetet. „Gyurmázhatjuk” azonban nacionalizmusdefiníciókat úgy is, hogy bármilyen színezetű nemzeti érzés beleférjen. Mindkét megoldás csapdát rejteget. Az első hajlamos a valóságtól való eltávolodásra – erre Szűcs Jenő hívja fel a figyelmet a francia forradalommal kapcsolatos megjegyzésével – , a második megfeleledkezni látszik a modern és modern előtti „nacionalizmus” közötti sarkalatos különbségről.

Ha elfogadjuk, hogy a francia forradalomban meghirdetett „nemzeti társadalom” a maga vegytiszta formájában sehol sem valósult meg, máris lehetünk kevésbé szigorúak a modern nemzet és nacionalizmus meghatározását illetően, nem tévesztve szem elől a modern nemzet és az azt időben megelőző nemzeti, „mi-csoport” típusú lojalitások – esetünkben a nemesi patriotizmus – közötti lényegi különbséget.

Ezek szerint az új nemzetfogalom tartalmazza mind azt a horizontális kritériumrendszert, melynek alapján a nemzet tagja mindaz, aki a „mi” területi, nyelvi, kulturális, gazdasági stb. közösségünk tagja, mind pedig az ebbe a közösségbe való integráció vertikális mélységének kritériumát.

Létezik-e tehát konzervatív nacionalizmus, ha az nem hirdeti meg a liberálisok jogkiterjesztő asszimilációs programját? Tartalmaz a konzervatív gondolatmenet, sajtó meghívást a nép számára a nemzetbe? Vajon nem ennek a jele az oktatást, népnevelést, magyar nyelvet, katonaságot stb. népszerűsíteni, „demokratizálni” óhajtó propaganda a *Múlt és Jelen* hasábjain? Vagy akár maga az időszakai sajtó is – Anderson fogalomhasználatával¹⁴ – nem egy ilyen jellegű „imaginárius közösségbe” történő meghívást jelent?

Végül érvényteleníthetjük a reformkori konzervatív álláspontot mint kutatás tárgyát azzal, hogy nem helyeseljük eszméiket, illetve „helyes” gondolataikat érdeklél magyarázzuk? A probléma megkerülésének látom azt az álláspontot, amely (többnyire) erkölcsi alapon mellőzi a reformkori konzervatív gondolatmenetet. A reformkorban is egymással vetekedő diskurzusok futottak az érvényes valóság meghatározásának monopóliumáért. Láthatóan ebből a liberálisok kerültek ki győztesként, hogy a jó és haladó egymás szinonimái legyenek. Madártávlatból hajlamosak vagyunk a következmények szempontjából figyelni a múlt eseményeit, és a történetírással az „erősebbnek” hízelegni.

14 Lásd még a 2. 1. a. A sajtó mint történeti forrás és a nemzetépítés eszköze fejezetet.

4. 2. Konzervatív nacionalizmus – összeegyeztethető-e a két eszme-rendszer az erdélyi magyar reformkor kontextusában?

A fentiekben a nacionalizmust népszuverenitásként, annak a francia forradalom hármasszavával való értelmezési módját mutattuk be: a hatalom birtokosa a nemzetté szerveződő nép.¹⁵ A *Múlt és Jelen*, illetve mellék-lapjának, a *Hon és Külföld*nek konzervativizmusa inkább közvetett módon érhető tetten az 1841-es és 1847-es évfolyamokban, például ott, ahol történelmi eseményeket, személyeket mutat be, óhatatlanul értékítéleteket megfogalmazva, illetve államformák, külföldi hírek prezentálásakor.

A sajtóban ez az érvrendszer főként a megye-, illetve országgyűlési tudósítá-sok „rovatban” körvonalazódik. Az ellenzéki program legtisztábban azokban a 47-es országgyűlési közvetítésekben látszik megfogalmazódni, amelyeknek tár-gya az úrbéri kérdés, a nemesek teherviselésének problémája. Egy nemes ek-képpen zárja felszólalását: „én pedig örvendek a nemzet feltámadásának, mely az adóztatás által fog létrejönni. Mikor én adózni fogok, nekem akkor dobogand keblem valóban örömtől, mert akkor igazi polgára leszek a hazának, midőn most csak nemese vagyok”.¹⁶ Az 1847. június 17-i országgyűlésen pedig Udvarhelyszék követe azt fejt ki, hogy noha az örökváltság bántja a nemzetisé-get, az mégis annak „nagy és hatalmas emeltyűje leend; mert ha az úrbéres örökváltság által honpolgárrá leend: inkább fog a nemzetiség is simulni s haza-fiságot inkább lehet tőle, mint úrbéri terhek alatt nyögőktől várni”. Zárójelben szót kap az ellenvélemény is: „egy hang: nem helyes, hosszan tartó zaj”.¹⁷

Ez az orgánum tehát, mint azt a fentiekben is láthattuk, nem hirdeti meg azt a programot, amely megcélozná a nép beemelését a nemzetbe, a jogkiter-jesztő asszimiláció programját. „Nem adózunk, nem adózunk, / Mert nemes vérből származtunk”, skandálják az országgyűlés előtt.¹⁸ A konzervatív sajtó egyértelműen népszuverenitás-, demokrácia- és köztársaság-ellenesnek mu-tatkozik. 1847-ben az előfizetési felszólításban a szerkesztő így határozza meg hírlapjának irányát: „Lapunknak, mint az alkotmányos conservatismus tolmácsának iránya és szelleme változatlan marad. Jelszavunk: haladni és javítani, de a magyar nemzetnek politikai létet adó s azt nyolc századok viha-rai dacára is megőrző alkotmányunk alapján, a három nemzet és négy vallás közötti békét s a kormánnyal egyetértést fenntartva.”¹⁹

15 Lásd Hechter, Michael: A nacionalizmus megfélemezése. *Magyar Kisebbség*, 2003/1, 146–204.

16 MJ 1847, I/29.

17 MJ 1847, II/56.

18 MJ 1847, I/48.

19 MJ 1847, I/49.

Az akadály kapcsán, amit a liberális nacionalizmusdefiníció állít a konzervatív nacionalizmus értelmezhetősége elé, három olyan következtetés vonható le, amellyel kiiktatható lehetne a konzervatív nacionalizmus, annak értelmezhetetlenségét állítva az erdélyi magyar reformkor kontextusában:

1. Az első ilyen következtetés, amelyet a fenti liberális nacionalizmus-értelmezést etalonnak tekintő szakirodalomból kiolvashatunk az, hogy konzervatív nacionalizmus nem tekinthető nacionalizmusnak, nem értelmezhető, mert tekintve Erdély reformkori politikai helyzetét, nincs mit konzerválni: Magyarország királya nem volt nemzeti király, ezért a konzervatívok nemzeti dinasztia-pártolása nem esett egybe az adott politikai struktúrával, a nemzeti múlt képviselője sem volt vállalható, mivel az a független Magyarország hagyományát jelentette volna. Így, érvel tovább Dénes Iván Zoltán,²⁰ „a magyar konzervatívoknak tehát óhatatlanul szembe kell találniuk magukat azzal az identitáskérdéssel jelentő dilemmával, hogy amennyiben magyar konzervatívok, az államjog érvényesítése terén nincs mit konzerválniuk, ha pedig a birodalom érdekeinek a képviselőjét vállalják magukra, annyiban nem magyar konzervatívok.”²¹

Véleményünk szerint fenti érvelésnek az a hibája, hogy a nemzet kritériumának csupán a politikai jogokat tekinti, megfeledkezve a kulturális „demokratizálódásról”.

2. A fenti érvelés szellemében a konzervatív nacionalizmus nem értelmezhető, mert semmi nem különbözteti meg ily módon a „nacionalizmus kora” előtti mi-csoport típusú identitásközösségektől, esetünkben a rendi nemzeti közösségtől, nemzeti érzéstől, hiszen a reformkori nemzeti retorika hangja nem sokban különbözik az azt időben megelőző nemesi patriotizmus retorikájától, hangjától.

Tartalmi különbséget kell tehát itt keresnünk.

3. Ha a konzervatív nacionalizmust, ahogy azt a fentiekben láthattuk, per definitionem diszkreditáltuk, feltevődik a kérdés, vajon miért folytat mégis nemzeti propagandát egy konzervatív sajtóorgánium, amelynek kitűzött célja a közvélemény formálása, „harc” a saját valóság, valóságértelmezés érvényesítéséért, egyetlenként való elismertetéséért a konkurens való-

20 Dénes Iván Zoltán: *Európai mintakövetés - nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2001.

21 Uo., 73, vö. A politizálás joga a főnemességet, a főpapságot, kis részben a városok és káptalanok képviselőit és meghatározó súllyal a nemességet illette meg. A magyar király Bécsben lakott, a feudális kormányhatóságok Bécsben és Budán voltak. (...) A feudális függőségi viszonyok között élő parasztságnak nem voltak politikai jogai, érdekei csak az országgyűlésen jelen levő rendek révén kaphattak esetleg hangot.”

ságértelmezések között? Válasz lehet erre a konzervatív sajtó népszerűség-hajhászata, amiért a konzervatívok morálisan elítélendők lennének, érvrendszerüket pedig hiteltelenítené erkölcsi kifogásolhatóságuk.

Vajon nem tárgyalja-e a nacionalizmus-kutatás mindazokat a nacionalizmusokat, amelyeket hatalomért, legitimációért „követtek el”?

Összegezve az eddigieket tehát: a konzervatív sajtó nem hirdeti meg a jogkiterjesztő asszimiláció programját, így vagy forrásaink bizonyultak irrelevánsnak az erdélyi magyar nemzetépítés történetének szempontjából, vagy a fentiekben felvázolt, liberális nacionalizmus-értelmezés szorul módosításra.

Miért nem érdektelen mégsem számunkra a konzervatív sajtó? A *Múlt és Jelen* „védelmében” elmondhatjuk, hogy az 1841-ben ugyanolyan hévvel propagálja a magyarosodást, nemzetisedést, nemzeti csinosodást, mint a liberális *Erdélyi Híradó*. Ezzel a megállapítással azonban újabb problémát vetünk fel, számon kérve a magát konzervatívnak valló sajtóorgánumtól ideológiai tisztaságát, következetességét – konzervativizmusát. (Ezért fontos itt a két évfolyam összehasonlítása.)

A nacionalizmus általunk elfogadhatónak tartott értelmezése, mint azt az előbbieken már több ízben fejtegettük: tartalmaz egy horizontális kritériumrendszert (a nemzet tagja mindaz, aki a mi területi, nyelvi, kulturális, gazdasági stb. közösségünk tagja) – ez az, ami folytonosságot biztosít, biztosítja a nemzeti kultúra átöröklődését, a nemzet kitalálásához a nyersanyagot. Tartalmazza ezek mellett az ebbe a közösségbe való integráció vertikális mélységének kritériumát is – itt érhető tetten a szakadás, cezúra modern és premodern nemzetfogalom között. A nacionalizmus tehát a nemzethez tartozás kritériumainak „demokratizálódását” jelenti.

4. 3. A reformkori erdélyi magyar sajtó konzervativizmusa

Lássuk, mit jelent ez a horizontális kritériumrendszer esetünkben!

Az egykorú (és nem csak liberális) sajtó szerint jelent egyrészt a nemesi korból átöröklött értékeket, elemeket, amelyek ebben a korban vetítődnek át a népesség egészére: ilyenek az eredetmítosz, a katonaság, másrészt kialakul egyfajta európai konvenció – nagyon találó erre a check-list kifejezés – arról, hogy mi mindennel kell rendelkezzen egy ún. „mivelt nemzet” (Herder hatása bevallottan erős ebben a korban): nemzeti irodalom, történelem, színház, nemzeti viselet, törvény, bank stb., tehát a nemzetnek egyfajta külső, intézményes kerete. Ezenkívül megemlítendő a nemzethez tartozás érzelmi vetülete (ez akár kizáró jellegű is lehet), mint a magyar nyelv szerete, hazafiság, szomorkodni a történelem csapásain stb.

A konzervatív haladásprojekt²² jellemzően a haladást a nevelés által gondolja megvalósíthatónak, a megérést a szabadságra – hisz ott áll elrettentő példaként a francia forradalom – szorgalmazva a magyarosodást, egyrészt egyfajta intézményes keret megteremtésével, másfelől önszerveződéssel.²³

Mivel inkább a liberális érvrendszer az, ami reformkori érvrendszerként átöröklődött, ezek a szempontok csupán mint viszonyítási alap kerülnek bemutatásra. Az alábbiakban először azokat a külpolitikai vagy történelmi eseményeket, aktorokat szeretném megemlíteni, amelyek kapcsán következetesen szót kaptak a magyar konzervatívok érvei (1.), utána pedig a belpolitikai események, „provokációk” hatására született konzervatív szellemű megnyilatkozások kapnak dolgozatomban helyet (2.).

(a.) Egyik ilyen a francia történelem. Franciaország a konzervatív sajtóban többnyire negatív példákkal szolgál, sőt vannak a kor emberének tudatában ún. francia véralkatú nemzetek (mint a belga vagy a svájci). A konzervatív sajtó nem szalaszt el egyetlen alkalmat sem a francia forradalom, a konvent, vagy a császári despotizmus, X. Károly vagy XIV. Lajos figurájának kapcsán rosszallásának hangot adni, Lajos Fülöpöt értékelni, Bourbonok kapcsán az ideális uralkodóról elmélkedni, Thiers politikáját magasztalni. A konzervatív sajtó egyik „kedvenc” figurája Lammenais, akinek kapcsán értékes tanácsokat fogalmazhat meg a szerkesztő az olvasók számára: „Nincs a polgári társaságban a fejedelem és törvények aránt tartozó tisztelet – és kötelesség megsértésénél, kivált néplázasztásnál nagyobb bűn.” (MJ 1841, I/4.)

(b.) Anglia konzervativizmusaival, politikai kultúrájával követendő példaként jelenik meg a reformkori konzervatív sajtó hasábjain, konzervativizmus-definícióját is az angol konzervatívoktól idézi: „tartsuk meg azt, mi megtartást érdemel” (MJ 1841, 68.). Hiszen Anglia az az ország, „melyet a szabadság és alkotmányos élet példát adó földjének lehet tekinteni, hol a nép akarátja, s az ezt ábrázoló köz vélemény eldöntő hatalommal bír.” (MJ 1841, II/97.)

Anglia kapcsán fejt ki azon elvét is a konzervatív sajtó, hogy a szabadságnak nem egyetlen útja a demokrácia: „a mérsékelt, józan és törvényes körben maradó haladás és javítások győzedelmének nevezzük az alkotmányos conservativ elvek erőre kapását a zabolátlanul kitorő democratizai ele-

22 A konzervativizmus közvetlen dicsérete, elveinek megfogalmazása csupán októbertől, az országgyűlés közeledtével figyelhető meg, többnyire az *Erdélyi Híradó* cikkeire adott reakcióként

23 Önszerveződés mint az állam nélküli nemzetek stratégiája, ld. két világháború közötti erdélyi törekvések.

mek felibe emelkedését éppen azon országban, melynek lakossai a szabadság érzését az édes anyai tejjel beszívják, s annak becsét annál inkább érzni tudják.” (MJ 1841, II/97.)

És ahogyan vannak francia véralkatú népek, amelyek előszeretettel lázadoznak és forronganak, vannak angol „típusúak” is, sőt, mint azt az alábbiakban olvashatjuk, a konzervativizmus az angol nemzet egyik központi konstituense:

Az angol példán felindulva a szerző a liberális érvrendszer gyenge pontjai-adta lehetőségeken átegyensúlyozva egyenes utat talált konzervativizmus és szabadság, konzervativizmus és hazafiság között, egyenlőségjelet téve a haza és annak ősi törvényei, szokásai és erkölcei közé, viszonyukat a fa metaforájával szemléltetve.²⁴

(c.) A magyar történelem, annak értelmezése fontos szerepet kap a reformkorban, hiszen a nemzetté válás egyik, már-már kizáró jellegű feltétele a történelem, a dicső múlt. A történelem nem csak legitimációs alapul szolgált, más nemzetiségektől a nemzetépítés jogát elvitatva, a közös emlékezés (és felejtés) fontos kohéziós erőnek is számított, a nemzeti panteon megválasztása kijelölte a potenciális követendő utat is. így míg a liberális (főként magyarországi) sajtó Mátyást dicsőíti, az erdélyi konzervatív történész által szerkesztett sajtóorgánum inkább Hunyadi Jánost választja példaképnek, vagy a liberálisokkal szemben azt állítja: „antinacionalis eszme, nemzet elleni bűn, ha valaki a mohácsi napot ‘szerencsésnek’ mondja?” (HK 1841, II/90. a vád egyértelműen Kovács Lajost és írását célozza).²⁵

(d.) A sajtó politikaelméleti írásoknak ad teret, megvitatásra kerülnek különböző államformák, intézmények, Erdély tanulni szeretne a miveltebb

24 „Bámuljuk ezen szabad nép conservatismusi ösztönét! (...) A következő megmutatta, hogy a conservatismus elve ezen bámulatra méltó alkotmányt egyensúlyban tartó erő, az angol nép erkölcsiben, szokásaiban, sőt magában a nemzet lelkében fekszik.”, továbbá „a conservatismus lelke, a szabadság valódi lelke! Egy nép, mely törvényeit igen könnyen változtatja, utoljára törvény nélkül marad (...). Igen jól ismerjük mi a hatalmas közfalat, melyet erkölcsünk s szokásaink állapotja von köztünk s Anglia közt; de mégis óhajtjuk, adná az Isten, hogy függene tőlünk, nálunk is oly liberalis, conservatismus lelkével dús keblű, s az alkotmány iránt olyan buzgó pártot teremtenünk és megállapíthatnunk, mint az angol conservatismus pártja. – Mi egyéb a hazafiság, mint conservatismus lelke? Mi tűnik a haza szent képe alatt szemünkbe? nem a törvények, erkölcsök és szokások-é, melyeket az idő, úgy szólva, mélyen földbe ültetett?” (MJ 1841, II/63.)

25 „E elválás Magyarországtól, legalábbis a história bizonyítása szerint, korántsem volt oly átokkal és veszéllyel terhes, mint itt állíttatik” (Kovács Lajos, idézi MJ, 1841 II/90.)

nyugati nemzetek példájából, tapasztalatából:²⁶ többször is hangot ad köz-társaság-ellenességének, a francia forradalom, vagy Masaniello esete arra tanítja a konzervatívokat, hogy ne adják a nép kezébe a végrehajtó hatalmat. A hatalom megosztásának elve mellett, ugyanakkor abszurdnak tartja a „polgár-király” eszméjét, hiszen a királynak tekintélyénél fogva, illetve tekintélyéért a polgárok fellett kell állnia, a reszpublika és királyság összekapcsolása pedig minden rossz forrása.²⁷ Az 1830-as franciaországi események pedig a népszuverenitás elve ellen hangolja a szerzőket: „a nép felsőssége és hatalma – souveranité – lenne innepélyesen kimondott alapelve az igazgatásnak; a pairi méltóság és választói census eltöröltetnek, minden kisebb tisztviselők a néptől választatnak és a nemzet formaszerénti, nyilvános fenntartott joga, minden polgári intézkedéseket tetszése szerént változtatni... Ha már itt kérdésbe tesszük, honnan vették maguknak a nevezett polgárok a szabadságot, a nép követelt jussára nézve a főhelytartó elibe feltételeket szabni, magokat státuszjogi alapelvek kérdésében a közönség tolmácsává tenni, mire pedig felhatalmazva nem valának. Erre egyebet felelni nem lehet, csak hogy azt a magok fejöktől tették. Éppen ezért természetesen a herceg azok megtartására köteles nem volt, annál inkább, mert a követek kamarája e fontos tárgyban a nemzet sorsáról határozást magára vette, másoknak tehát abba avatkozása egy oldalú, és amint a dolgok állottak, törvénytelen volt.” (MJ 1841, I/8.)

Előszóval ecsetelik a konzervatív orgánum szerzői a „demokráciai kicsapongásokból” származó károkat, azt bizonyítandó, hogy a kormány befolyása a törvényhozásba igenis szükséges, a kormányt a törvényhozó testület fölé helyezi.

(e.) Leginkább az erdélyi témájú viták ösztönzik színvallásra a konzervatívokat. A konzervatív sajtó '41-es évfolyama vonatkozó cikkeinek kronologikus újra- és újraolvasásával azt látjuk, hogy a konzervativizmus közvetlen dicsérete, elveinek megfogalmazása csupán októbertől, az országgyűlés közeledtével figyelhető meg, többnyire az *Erdélyi Híradó* cikkeire adott reakcióként. Ilyen szempontból „színvallást” provokálnak – a külső nemzetek, főként az angol, francia és svájci politikai életről közvetíteni hivatott tudósítások mellett – Kovács Lajos írásai. Ezek állandó – egészen személyeskedésbe hajló – vitaforrást jelentenek a két lap között.²⁸

26 „Miből meríthet egy haza magának több és hasznosabb tanulságot, mint a külföldi napi eseményekből, s az idegen nemzeteknek a haladás nagy pályáján lett előmenetelökből vagy botlásaikból?”, MJ 1847, I/49.

27 MJ 1841, II/9.

28 Ürmössy könyvében (*Erdély irányadó lapja*) arról számol be, hogy a konfliktus tettelegességig fajult, talán még párbajra is sor került.

A másik tűzfészekként szolgáló téma a *Világ* irányváltása és az ezt követő vita a megújítható *Világ* és a *Pesti Hírlap* között. Míg az *Erdélyi Híradó* már-már kéjes örömmel várja az újabb cikkek megjelenését, hogy ízeire bontsa azokat, és ámuldozva és rosszállva csaphassa össze a kezét az azokban megjelenő képtelenségeken, a *Múlt és Jelen* hasábjain komoly helyesléssel találkozunk. A vitát azért sem érdektelen figyelemmel kísérrünk, hiszen a *Világ* vitatott cikkei a reformkor és a reformkor programjának kulcsfogalmait járják körül, a két általunk vizsgált lap pedig ezeket a definíciókísérleteket veti el, vagy helyesli.

„a szabadság nem zabolátlanság; piszkolkodás, rágalmazás és a velünk nem egy meggyőződésben lévők üldözése nem liberalizmus, az oppositio (...) nem kormány elleni rugadozás; önző célokra működés, csak magyarul tudás, más idegen nyelvek megvetése, s e tudatlansággal kérdés nem patriotizmus...” (MJ 1841, II/92.)

Következtetések

Az itt álló dolgozatban azt vizsgáltuk, miként van jelen a nemzetfogalom az erdélyi magyar reformkori sajtóban. Szempontunk volt a régi, rendi és új, polgári nemzetfogalom használatának és jelentéstartalmának vizsgálata.

A szövegekből láthattuk, hogyan használta a nemzetfogalmat a kor publicisztikája. Fontosnak tartottuk kiemelni a fogalom történetiségét, amely a vele operáló társadalomról tudósít: még a negyvenes évek végén is használatos az új mellett párhuzamosan a régi értelemben vett nemzetfogalom is, igaz, főként az országgyűlési tudósításokban, illetve annak kontextusában.²⁹ A rendi nemzetfogalom nem csupán a konzervativizmus tanúságának bizonyult: jelentéstartalmában tetten érhetőek a rendi nemzettudat azon elemei, amelyek átöröklődtek a modern magyar identitástudatba.

Szűcs Jenő a középkori „nemzettudat”-ból indítva részletes elemzésben szemrevételezi a magyar nemzetépítők által használt építőanyagot, azokat a főképpen történelemből merített motívumokat és indokokat, amelyek a ma-

29 Ezt a látszólagos következtelenséget a következőképpen magyarázhatjuk: figyelembe kell vennünk egyrészt, hogy a reformkor a polgári típusú nemzetfogalomra való áttérés időszaka, ilyen módon pedig a definíciós harcok, de ugyanakkor a (definíciós) bizonytalanságok kora is – hiszen a nemzetfogalom használata politikai aktusnak, programnyilatkozatnak is minősült. A kor átmeneti jellegéből fakadóan előfordulhat, hogy a kortársak még „tévesztenek”, önkéntelenül következtelének a nemzetfogalom „használatában”. De vajon megengedhették-e a „tévedést” maguknak egy ilyen fontos terminus esetében?

gyar nemzetet teszik. Ezek között találunk mind államnemzeti jellegű – mint amilyen a *regnum Hungariae* –, mind pedig kultúrnemzeti jellegű – főként művészeti vonatkozásban – konstitutív elemeket.³⁰

A modernisták, konstruktivisták a nemzetet műtermékek, mesterséges konstrukciónak, kitalált közösségnek nevezik. Kijelentésük azonban korántsem olyan forradalmi és újszerű, mint azt első látásra hinnénk.³¹ Már Renan is konstruált közösségnek nevezi a nemzetet, amikor a közös emlékezést és felejtést, illetve az egyéni akaratot teszi meg annak kritériumául, szemben a közös eredettel, nyelvvel, vallással, érdekekkel (vö. Zollverein), területtel.³² A nemzet tehát olyan kulturális termék, amelynek központi konstituense a közös, szimbolikus értékű emlékezet, történelem, amely funkcionalitásánál fogva állandó át- és újraértelmezésnek van kitéve. Renan kapcsán felismerhetünk itt egy régi-új igazságot, ami akkor sem hagyható figyelmen kívül, ha Renan a francia típusú államnemzet szószólója: a kitalált nemzet csupán a „nemzeti” tarsolyban megtalált, abban fellelhető anyagból építkezhet hitelesen.³³ Ez nem jelenti azt, hogy a közösség-összetartó mítoszok valóságértéke számon kérhető lenne, de mindenképp széles körben elfogadott valóságértelmezésben kell gyökereznie: szükség van tehát egy a közös történelemből vett, és a folytonosság érzését biztosító-tápláló mítoszra, aminek a nyelvén, szókészletével valami egészen új hívható életre.³⁴

Az elméleti tudást segítségül hívva vettük szemügyre az erdélyi magyar nemzetfogalmat és annak társfogalmait. Nem elégedtünk meg azzal, hogy kipipáljuk az elméleti fejtegetések Erdélyre is vonatkozó tételeit. Kutatásunkban nem tartottuk célravezetőnek a nacionalizmus(ok) keleti és nyugati jellegű besorolását, hiszen a nemzet mind kultúrából, mind állampolgári jellegű szabadságjogokból építkezik, egy ilyen típusú különbségtétel nem

30 Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Társadalomtudományi könyvtár, Gondolat, Budapest 1974, 30–33.

31 Langewiesche, Dieter: Was heisst „Erfindung der Nation”? Nationalgeschichte als Artefakt – oder Geschichtsdeutung als Machtkampf. *Historische Zeitschrift* 277, 2003, 593–617.

32 Renan – a nemzetek háborús készültségét látva – igyekezett olyan nemzetdefiniációt találni, amelyből hiányzanak a (fent említett) háborús okok.

33 „Dieses Auffinden und die Auswahl, was man daraus in die eigene Nationkonstruktion einbauen will, steuert der Mensch, aber er wählt aus Vorhandenem. Er erfindet, indem er auffindet. Seine Erfindung ist immer auch Auffinden im Reservoir des historisch Vorgegebenen.” In Langewiesche, Dieter: i. m. 602.

34 Az 1871-ben születő német állam neve (Deutsches Reich) egyértelműen a Német-Római Birodalom nevében élő emlékek felidezésére játszik rá, miközben valami egészen újat valósít meg. Vö. Langewiesche, Dieter: i. m. 611.

vezetett forrásaink jobb megértéséhez. Kelet-Európában, és kiemelkedően magyar esetben,³⁵ a társadalmi-politikai fejlődés során együttesen jelen volt az archaikus és modern elem, illetve a kulturális nacionalizmus propagálása mögött szorosan ott volt a politikai elkötelezettség, a politikai szuverenitás mint cél (inkább, mint kulturális elkülönülés). Gellner hipotézise segít megérteni, miért olyan erős a kulturális hivatkozás vonzereje³⁶ és rárimel Hroch tipológiájára is, hiszen a kultúra megalkotása mint legkönnyebb feladat a nemzetépítésnek csupán első szakaszában tölt be fontos szerepet. Következtetesként elmondhatjuk, hogy „a kultúra és politika közötti finom dialektika valóban fontos eleme mindenfajta nemzeti mozgalomnak.”³⁷

Az általunk felvetett kérdések, amelyekre jelen dolgozatban választ kerestünk, jellegükből fakadóan összehasonlító elemzésért kiáltanak. Ezért vállalkoztunk itt (részben a munka kereteiből kifolyólag csupán) egy erdélyi magyar liberális és egy erdélyi magyar konzervatív sajtóorgánium az 1840-es években megjelenő (különösképpen 1841 és 1847. évi) számainak átböngészésére.³⁸ Így a dolgozat keretei és a téma komplexitása miatt csak néhány aspektusában világíthatunk rá a nemzetfogalom használatára és jelentésére az erdélyi magyar reformkori sajtóban, a forrásainkon tapasztalt és megfigyelt főbb tendenciák alapján.

A sajtó jelentőségének némiképp határt szab a tény, miszerint ebben a korban a magyar nyelvű lakosság csupán kb. egyötöde volt írástudó (az olvasni tudók száma ennél valamivel nagyobb). Így tehát a sajtó és nyilvánosság ügye szorosan összefügg az oktatás, népnevelés ügyével, hiszen „a köziskolákat mint a felvilágosodás alapeszközeit minden polgárisult nemzet különös tekintetre méltatja”³⁹ és „tanúsítja ezt Britannia és Észak-Amerika, hol a legkitűnőbb erényes nép kiseddóvó intézetekben nyeri valódi honpolgárrá képeztetésének első vonalait.”⁴⁰

35 Von Hirschhausen és Leonhard is kivételként említi a magyar esetet: míg a kelet-európai nemzetépítő mozgalmak nem álltak elő a politikai integráció ígéréttel, a magyar reformmozgalom alkotmányos mozgalomként írható le. Vö. Hirschhausen, Ulrike von - Leonhard, Jörg (szerk.): i. m. 2001, 28.

36 A művelt ember társadalmi előmenetele érdekében ezt a szimbolikus árat fizeti.

37 Dieckhof, Alain: i. m.

38 Árnyaltabb képet nyújtana egy olyan elemzés, amely összehasonlító vizsgálat alá vetné az erdélyi és magyarországi helyzetet és nemzetfogalmat, illetve szempontul választaná az erdélyi magyar nemzetfogalomnak az erdélyi szász és román nemzetfogalommal való összehasonlítását, a források körét, illetve a vizsgált időintervallumot is kiterjesztené. Jelen keretek között ilyen vizsgálatra nem nyílt lehetőség.

39 MJ 1841, II/61.

40 EH 1841, II/47.

A sajtó Anderson által kiemelt anonim közösségteremtő szerepe mellett fontos eszköze volt a propagandának: amint azt az egykorúak is gyakran megjegyzik, a sajtóban (is)⁴¹ artikulálódtak a politikai pártok, nézetek, a pártatlanság nem volt alapvető követelmény. Ilyen módon jól kiolvashatók belőle a konzervatív-liberális valóságértelmezés közötti különbségek. Némely szerző a politikai hírlapok hiányával magyarázza a pártalakulatok hiányát.

A konzervatív sajtó által előhívott elméleti fejtegetések nacionalizmus-definíciók árnyalását hívták életre. Így fenntartásokkal kezeljük a csak liberális nacionalizmusra építő definíciókat, illetve az ún. modernista elméleteket. A nacionalizmusnak nem kizárólag politikai, jogi jellegű értelmezése lehetővé teheti számunkra, hogy beszéljünk konzervatív nacionalizmusról az erdélyi magyar reformkor kontextusában anélkül, hogy a konzervatív nacionalizmus érvényessége egyben elveinek „helyességét” jelentené. Éppen a sajtó az, amely magyarosító, haladást, nemzetépítést szorgalmazó retorikájával meghívást intéz szélesebb rétegek számára a nemzetbe (ld. Anderson „elképzelt közössége”). Látható, hogy a konzervatívoknak volt nemzeti haladásmodelljük (itt gyakran hivatkoznak korszellemre – ez pedig a „felvilágosodás” szelleme!)

Figyeljük meg azt a finom különbséget, amely a liberális nacionalizmust a „Nacionalizmus”-ként értelmező szerzők és a Szűcs Jenői felfogás között le lehet fel: mindkét nemzetértelmezés központjában a nemzeti keretben értelmezett egyenlőség (mint pozitív szabadság) és a (negatív) szabadság (vö. Isaiah Berlin) áll. A két jelszó, lássuk be, önmagában tartalmatlan, legalább is maximálisan kiszolgáltatott különféle egyéni értelmezéseknek – hiszen melyik modern politikus vagy politika ne tűzte volna őket zászlajára! Értelmezésük a történeti munkákban többnyire rásimul a Kossuth Lajos *Pesti Hírlap*ban meghirdetett értelmezésére, ami nagyon is indokolt összegzése, ezáltal egyszerűsítésre törekvő munkák esetében. Ha viszont nem Kossuth szövegei az elemzésünk tárgya, zavarba jövünk a magyar nacionalizmus ilyen értelmezésének láttán, hiszen forrásaink nem illeszkednek az előtörtött formába. Szűcs Jenő érdeme itt abban rejlik, hogy az általa megfogalmazott értelmezési keret elasztikusabb anyagból készült, így nemcsak a kossuthi eszmerendszer érthető meg általa, hanem az „etalon”-tól való elhajlásokat is értelmezhetővé, elemezhetővé tesz, kontextualizálja.

41 A MJ 1847. évi 28. lapszámában Alsófejér megye levelezőjének tudósításához a következő megjegyzést fűzi a szerkesztő: „Bocsánatot kérünk az érdeemes béküldő úrtól: az alkotmányos életből és a surlódásokból a politicalai pártnevek önként fejlődnek, s azok nélkül az alkotmányosság eszméjét képzelni sem lehet.”

Forrásaink megerősítettek abban, hogy a nemzeti és modernizációs program szoros összefüggésben áll egymással: a nemzet, a magyar nemzet per definitionem csak „művelt”, csak modern lehet, a modern, versenyképes társadalom, „mi-közösség” pedig a kortársak elgondolásában csak nemzeti keretben lehetséges, csak a – legalábbis nyelvi szinten, ebben konzervatívok és liberális egyek – homogén nemzet lehet. Liberális és konzervatív oldalon eltérések a hogyanra vonatkozóan vannak. Mint minden vitában, itt is döntő erővel bírhat, hogy ki tudja érvényben tartani a kulcsfogalmak általa megfogalmazott definícióját. A definíció már önmagában érv, és az ilyen értelemben vett fogalomhasználat már a valóság értelmezése, ezáltal pedig konstruálása is annak. Ezért nem elhanyagolható a sajtó, különösen témánk esetében nem az: a nyilvánosság orgánuma, amely a nemzetet nemcsak leírja, hanem születésénél is ott bábáskodott.

Magyarországi és erdélyi magyar esetben a polgáriasult nemzet megteremtésének feladatát a nemesi elit vállalta magára, a nemesség sorából kerülnek ki a „hazafias agitátorok” (Hroch) – részben ennek tudható, hogy a rendi natio identitástudata, szimbólumai, történelme és mítoszai demokratizálódtak a polgári nemzettudatban, ahogy ezt az erdélyi specifikum utáni kutakodásban is tetten érhattük.

Elmondható tehát, hogy a nacionalizmussal megjelenő újnak (is) történelmi kosztümbe kellett öltöznie, hogy a jelen a közösen átélt múlt beteljesedéseként legyen értelmezhető, és ugyanakkor lehetséges jövőképpel is szolgáljon.⁴² Ilyen kontextusban láttuk érdemesnek a magyar reformkor történelemképét és mítoszait lencsevégre kapni, másfelől az erdélyi magyar reformkori konzervatívokat mint alternatív valóságértelmező hangot szemlélni, akik ragaszkodva kapaszkodtak a régi rendet legitimáló mítoszokba.

42 Vö. Szűcs Jenő kétdimenziós nemzetmodellje.